

Inhoud

Inleiding	7
Palaiphatos <i>Ongelooflijke Zaken</i>	23
Herakleitos de paradoxograaf <i>Ongelooflijke Zaken</i>	109
Anonymus <i>Ongelooflijke Zaken</i>	151
Kaart	180
Index	182

Inleiding

De Grieken onderhielden een nogal moeizame relatie met de verzameling van traditionele verhalen die we tegenwoordig hun mythen noemen. Aan de ene kant werden ze al eeuwen betoverd door fascinerende verhalen over Olympiërs en Titanen, monsters en helden, dappere krijgers en oogverblindende vrouwen, verteld door gevierde dichters die ook in onze tijd nog altijd op grote bewondering kunnen rekenen. De oude mythen verklaarden de wereld, vertelden de geschiedenis van goden en mensen, en gaven de Grieken iets onvoorstelbaar kostbaars: een gedeelde identiteit.

Aan de andere kant raakte men steeds gevoeliger voor allerhande problemen en moeilijkheden in die zo gekoesterde collectieve verhalen: inconsistenties, absurditeiten, fysieke onmogelijkheden – denk hierbij aan de pratende paarden van Achilles, de Kentauren die half paard en half mens zijn, drie oude heksen die samen één oog delen. Erger nog was het immorele gedrag van wezens die toch geacht werden een voorbeeldfunctie te hebben: Kronos die zijn vader castreerde en zijn kinderen opat; de strijd tussen Olympiërs en Titanen; de goden die onderling als een stelletje onhebbelijke kinderen met elkaar ruziemaken over het lot van de mensen. Tegenover deze aanstootgevende mythen kon men verschillende houdingen aannemen. Eén daarvan was het

volledig uitbannen van de traditionele mythen, zoals Plato beoogt in zijn ideale staat: alle dichters eruit (hoe goed ze ook zijn) en alleen nog door de staatsfilosofen goedgekeurde verhalen. De zesde-eeuwse filosoof Xenophanes zat op hetzelfde spoor. Hij verwierp de antropomorfe goden uit de mythen en stond een vorm van monotheïsme voor. Maar er waren ook andere manieren om met de traditionele verhalen om te gaan; manieren waarbij ze niet afgeschreven, maar ook niet letterlijk geloofd hoefden te worden.

Allegorie en euhemerisme

De meest vruchtbare en invloedrijke manier om de mythen te behouden is om ze niet als waargebeurde verhalen maar als allegorieën te beschouwen. Allegorie is een woord van Griekse origine en betekent '(iets) anders zeggen': de mythen spreken wel van goden en helden maar zeggen *eigenlijk* iets anders. Kronos die zijn kinderen opeet staat voor de tijd (*chronos* in het Grieks), die alles voortbrengt maar ook weer in zich opneemt; de oorlog van de Olympiërs tegen de Titanen is eigenlijk een strijd tussen lichaam en geest; en de ruzie tussen Zeus en zijn goddelijke broers en zussen is een verbeelding van de elementen die voortdurend met elkaar in gevecht zijn.

Het moge duidelijk zijn dat een allegorische lezing alle mogelijke aanstootgevende of fantastische onderdelen van een mythe met gemak kan neutraliseren. Zeus is de rede, Hera is de lucht, Aphrodite is liefde en ga zo maar door. Herakles die de appels van de Hesperiden afpakt is eigenlijk de zon die door zijn kracht het zicht op de

sterren wegneemt; Prometheus die iedere dag door een adelaar wordt aangevreten is de menselijke geest die dagelijks door allerlei zorgen geplaagd wordt; dat Zeus zijn vrouw Metis ('Verstand') opeet wil zeggen dat een koning verstandig moet zijn. Mythen worden zo verklaard als verholde omschrijvingen van natuurkundige fenomenen of psychische processen. De dichters van vroeger hadden kennelijk de wijsheid in pacht en haar in mooie verhalen verpakt, zodat alleen verstandige bestudeerders van hun teksten de waarheid over de wereld zouden kennen.

De allegorische methode kon altijd en overal worden toegepast. Het succes ervan hing alleen af van de creativiteit van de lezer, die in feite alles kon maken; criteria om een allegorie te ontcrachten waren er namelijk niet. Die universele toepasbaarheid maakte de allegorie zeer populair, maar bracht haar tegelijkertijd ook in diskrediet: de allegorieën werden steeds absurder en overtroffen in dat opzicht soms zelfs de mythen die ze probeerden te verklaren. Toch is de methode een onmisbare *tool* geworden in de gereedschapskist van tekstuitleggers over de hele wereld.

Een fundamenteel andere aanpak (en veel minder productief) is die van het euhemerisme, genoemd naar de vermeende uitvinder ervan, Euhemeros van Messene (4^e eeuw v.Chr.). In een grotendeels verloren gegaan geschrift probeert hij zijn publiek ervan te overtuigen dat de traditionele en door iedereen aanbeden goden eigenlijk helemaal geen goden zijn. Zeus, Poseidon en Apollo zijn namen van grote koningen van lang geleden, die door hun macht en talloze weldaden zo door

het nageslacht bewonderd werden dat ze een goddelijke status kregen. Deze overtuiging behelst natuurlijk meer dan een manier om mythen te duiden: het is ook een atheïstische aanval op het traditionele godendom. Religie blijkt gebaseerd op een misverstand.

Sporen van het euhemerisme komen we in de hier volgende teksten af en toe tegen; maar toch behoren de mythografen die in dit boek centraal staan weer tot een andere, derde groep uitleggers, met een eigen methode en een eigen doel.

Rationaliseren

De methode van de drie Griekse auteurs in dit boek – Palaiphatos, Herakleitos en een onbekende die we dus maar de anonymus noemen – staat bekend onder de term ‘rationaliseren’. Kort gezegd komt het erop neer dat deze critici bekende (en minder bekende) mythen toetsen volgens een zeer strikt criterium, namelijk dat van de historische en/of fysieke mogelijkheid. In de oude verhalen treffen zij veel absurditeiten aan, zaken die in onze wereld volstrekt ongeloofwaardig zijn. De Minotauros bijvoorbeeld, of de verstening van Niobe, of Medousa, een vrouw met slangenhaar. Belachelijk natuurlijk! Aan de andere kant geloven ze wel dat die verhalen niet zomaar door iemand bedacht zijn: er moet dus een bepaalde historische en echtgebeurde kern in zitten. Het vinden van die kern, en het verklaren van de fantastische elementen, is het doel van Palaiphatos en de zijnen.

Het onderzoek van de rationaliseerders is sterk historisch van aard. Het is dus ook niet zo gek dat het de

Palaiphatos
Ongelooflijke Zaken

Inleiding

Dit is mijn geschrift met de titel ‘Ongelooflijke Zaken.’ Het is namelijk zo dat er mensen zijn die, omdat ze niet bekend zijn met filosofie of wetenschap, al te goedgelovig zijn en alle verhalen geloven; daarentegen zijn er ook die van zichzelf verstandiger en geïnteresseerd zijn, en zij geloven in het geheel niet dat ook maar iets daarvan echt gebeurd is. Ik denk dat er in alle verhalen wel degelijk een kern van waarheid schuilt. Want het kan niet dat er alleen maar namen bestonden – die zijn niet genoeg als basis voor een verhaal. Eerst was er een bepaalde handeling, en daarna ontstond zo het verhaal daarover.

Al die gedaanten en vormen waarover verteld wordt dat ze er toen wel waren, maar nu niet meer – dat soort dingen hebben niet echt bestaan. Want als er ooit iets op een ander tijdstip heeft bestaan, bestaat het ook nu en zal het er later ook zijn. Zelf ben ik altijd vol lof over wat de schrijvers Melissos en Lamiskos van Samos in hun inleiding zeggen: ‘Wat ontstond, is, en zal verder zijn.’ Maar de dichters en historici hebben sommige gebeurtenissen verdraaid en ze ongeloofwaardiger en wonderlijker gemaakt, omdat ze de mensen willen verbazen.

Ik besef dat de dingen niet zo gebeurd kunnen zijn als ze verteld worden – maar ik zie ook in dat als er niets gebeurd was, er ook geen verhaal zou zijn. Ik ben daarom naar vele landen gereisd en heb bij wijze mannen nagevraagd wat zij wisten over elk van die verhalen,

en ik schrijf hier op wat ik van hen heb vernomen. Ik heb van de plaatsen in kwestie gezien hoe ze erbij liggen, en ik heb deze notities gemaakt niet alleen op basis van wat er gezegd werd, maar ook na eigen reizen en onderzoek.

1. Kentauren

Al in onze oudste bronnen is sprake van de Kentauren, woeste wezens die in de mythologie vooral bekend stonden om hun ruwe en onbeschaafde karakter, dat er na de onmatige inname van alcohol in het algemeen niet beter op werd. Zeer populair was het verhaal over hun onplezierige optreden tijdens het huwelijksfeest van Peirithoös, koning van de Lapithen: halverwege de avond probeerden ze er vandoor te gaan met de bruid en de andere vrouwen. Dankzij het ingrijpen van Theseus werden ze uiteindelijk op de vlucht gejaagd. Slechts één Kentaur was zijn dierlijke deel de baas en gold als een van de grootste wijzen: Cheiron, leraar van onder anderen Herakles en Iason.

Kentauren zouden volgens de mythe ontstaan zijn toen de Thessalische vorst Ixion verliefd werd op Hera. Zeus creëerde uit een wolk (Grieks: nephele) een nep-versie van zijn vrouw, waarmee Ixion gemeenschap had. Het resultaat van deze ongebruikelijke paring was de geboorte van de halfpaarden (wier hybride natuur onverklaard blijft).

Kentauren, zo zegt men, waren wilde dieren die in alles op paarden leken; behalve dan het hoofd, dat was van een mens. Mocht er iemand zijn die gelooft dat een dergelijk beest bestaan heeft: onmogelijk! De lichamen van paard en mens passen sowieso al niet bij elkaar, en ook hun voeding is niet dezelfde: het is niet mogelijk dat de voeding voor een paard ooit door de mond en keel van een mens gaat. Als er ooit zo'n vorm was, zou die ook nu nog bestaan.

De waarheid is als volgt. In de tijd dat Ixion koning was van Thessalië leefde er een kudde wilde stieren in het Pelion-gebergte, die het onmogelijk maakte om voet te zetten op de hele bergrug. De stieren daalden af naar de bewoonde gebieden en verwoestten de boomgaarden en gewassen, en doodden zelfs het vee. Ixion maakte toen bekend dat als iemand die stieren zou doden, hij diegene veel geld zou geven. Een paar jonge mannen die onderaan de berg woonden, in een dorpje dat Nephelē heette, kwamen op het idee hun paarden te trainen als rijdieren (daarvoor was de paardrijkunst niet bekend, maar gebruikte men alleen wagens). Zo sprongen ze dus op hun paarden en reden naar waar de stieren zich bevonden; ze openden de aanval op de kudde en wierpen hun speren. En wanneer ze door de stieren werden achtervolgd, weken de jongelui terug (want de paarden waren sneller), en wanneer de stieren halt hielden, draaiden zij zich om en wierpen hun speren. En op die manier wisten ze de dieren te doden. En zo kregen ze hun naam ‘Kentauren’, omdat ze de stieren hadden neergestoken.¹ (Niet, natuurlijk, door het uiterlijk van stieren, want er is niets stier-achtigs aan Kentauren – ze hebben het uiterlijk van een paard en een man. Ze kregen de naam dus door die gebeurtenis.) De Kentauren kregen dus hun geld van Ixion, en omdat ze trots waren op hun actie en hun rijkdom werden ze gewelddadig en begingen ze vele misdaden, bovenal

1 Van de stam *kent-* (‘steken’) en *tauros* (‘stier’). Er zijn ook andere etymologieën bekend, die uitgaan van de seksuele betekenis van *kent-*: Eustathius dacht aan *kent-* en *aura* (‘bries’), Tzetzes aan *kent-* en *avra* (‘slavin’). De echte etymologie is betwist.

tegen Ixion zelf. Hij woonde in de stad die nu Larissa heet, maar toen werden de bewoners van die plaats Lapithen genoemd. Toen die Lapithen hen eens uitnodigden voor een feest werden de Kentauren dronken en ontvoerden de vrouwen: ze zetten hen achterop de paarden en gingen op de vlucht naar hun huizen. Vanaf dat moment voerden zij oorlog tegen elkaar. De Kentauren daalden 's nachts af naar de vlakte en lagen dan in een hinderlaag; bij het eerste daglicht gingen ze op roof- en plundertocht en raceten dan weer terug naar de bergen. Als ze zich op die manier terugtrokken, konden mensen die uit de verte toekeken alleen de ruggen van de paarden zien, met uitzondering van het hoofd, en van de mannen alles behalve de benen. Dat was een ongewoon gezicht, en ze zeiden: 'De Kentauren uit Nephele vallen binnen!' Door die aanblik en die uitspraak kwam de ongeloofwaardige mythe de wereld in: op de berg zou uit een wolk een man-paard zijn ontstaan.

Herakleitos de paradoxograaf
Ongelooflijke Zaken

*De weerlegging of behandeling van traditionele verhalen
die in strijd zijn met de natuur*

1. Medousa

De Argivische held Perseus werd wereldberoemd toen hij het hoofd van de Gorgo Medousa afsloeg. Zij was een heks met slangenharen die iedereen die haar in de ogen keek deed verstenen. Toen haar bloed op de grond viel, werd daaruit het vliegende paard Pegasos geboren.

Ze zeggen dat Medousa iedereen die naar haar keek in steen veranderde en dat toen Perseus haar hoofd eraf hakte, een gevleugeld paard te voorschijn kwam.

Het zit zo. Medousa was een knappe prostituée, zodat iedere man die haar zag met stomheid geslagen was en als het ware ‘versteende’. Wij zeggen ook wel eens ‘hij zag haar en versteende’. Maar toen Perseus in beeld kwam, werd ze verliefd; ze joeg al haar bezittingen erdoor en verpestte de bloei van haar leven. En nadat ze haar jeugd en bezittingen was kwijtgeraakt, kreeg ze een flinke hengst van de ouderdom.¹ Want het hoofd is de bloem van de jeugd, die Perseus haar had afgenomen.

1 In het Grieks staat dat ze de ‘ouderdom van een paard’ kreeg, waarmee ook de geboorte van Pegasos in de verklaring wordt betrokken. De uitdrukking is ons niet helemaal duidelijk: ‘paard’ kan in het Grieks gebruikt worden voor een vrouw van lichte zeden.